

EL LLUÇANES I LA TRANSHUMÀNCIA

Jordi Torres i Sociats

ARXIU SOLC

Ramat d'ovelles al seu pas per Santa Eulàlia de Puigoriol.

Les migracions suposen un dels més impressionants esdeveniments de la naturalesa que podem contemplar. Cada any milions d'animals —per terra, mar i aire— es desplacen d'un lloc a l'altre, forçats pels canvis estacionals del clima.

A la conca mediterrània existeix una acusada variació entre el fred de l'hivern i els llargs i calorosos estius. Aquesta circumstància, naturalment, obliga els animals a buscar el pasturatge a les zones d'alta muntanya durant la temporada estival, i a les terres baixes de marina a l'hivern. Aquesta migració va configurant un particular model de cultura de pastor i de transhumància.

Tot i els diferents sistemes de pastura, tant en l'espai com en el temps, la cultura transhumant és comuna i similar a tots els països de la ribera mediterrània. Es pot definir com un sistema de pastura de desplaçament alternatiu del bestiar entre dues zones de clima diferent. De totes maneres, la transhumància no es pot considerar només com un

fet ramader, sinó que ha creat una estructura social, urbana i jurídica, ha modelat el paisatge i ens ha deixat un important patrimoni material i immaterial. En definitiva, els segles d'activitat transhumant han creat una autèntica cultura pròpia.

Hi ha indicis històrics que la transhumància ja es practicava molt abans de la romanització. Autors clàssics com Columella o Ciceró ens han deixat abundants referències sobre els moviments ramaders. Europa està tota solcada per un entramat de camins ramaders, per on han passat durant segles els ramats en el seu anar i venir anual dels pasturatges hivernals als estiuencs. La transhumància arreu d'Europa ha estat l'origen de l'emplaçament d'ermites, devocions, festes i fires i ha generat cançons, una gastronomia pròpia, ha estat la causa de naixement de pobles, de la promulgació de lleis i de la instauració de tribunals, i els pastors han après a conviure en un medi a voltes hostil, a vegades totalment advers.

Aquest important patrimoni està avui en perill de desaparèixer. Les noves formes de vida, la decadència de l'ofici de pastor, i amb això el progressiu deteriorament i abandonament de la xarxa de camins ramaders, així com la inhibició dels estaments oficials, en no aplicar la legislació vigent per tal de protegir el patrimoni públic, i el fet de no disposar d'un inventari on figurin les dades bàsiques dels traçats i característiques de les carrerades, fan que uns potents interessos privats, junt amb la inoperància de l'administració ens aboquin a la situació actual.

LA INFLUÈNCIA AL LLUÇANÈS

Tot començà amb el problema que tenien els monestirs i pobles de muntanya a l'hivern, quan no podien alimentar llur bestiar perquè les pastures estaven cobertes de neu. Per contra, el problema dels monestirs i pobles de la plana era el d'obtenir

MONTSERRAT ROCADENBOSCH

*Ramat passant
pel camí ramader
al pla de l'Oliva
(Avinyó) entre
parets de pedra seca.*

pastures estiuenques, atès que durant l'estiu els camps i les vinyes de la plana esdevenien conreables i conseqüentment impossibles de pasturar per als ramats. Així, durant la segona meitat del segle XII i principis del XIII, quan els monestirs de Santa Maria de Poblet (Conca de Barberà) i Santes Creus (Alt Camp) van obtenir les concessions reials que els feien propietaris dels prats d'Angantrina, de Coma de Vaca i de l'Estany de Llanós, entra d'altres, als Pirineus centrals, la preocupació principal va recaure en la creació d'una xarxa de camins ramaders que facilités el trasllat dels ramats des de la plana a la muntanya i viceversa, amb la deguda comoditat i garantia.

Així doncs, la creació dels camins ramaders va consolidar la transhumància, generant una potent activitat econòmica al seu pas, especialment a contrades com el Lluçanès que, per la seva situació geogràfica, proveïen importants pastures «d'entretemps» (de primavera i tardor) al camí transhumant. Camí que feia coincidir a la comarca nombrosos ramats a la primavera durant la pujada cap a muntanya, en temps de tosa. I a la tardor, quan es produïa el retorn dels ramats de muntanya, temps de segregar les ovelles de les grans ramades i procedir a la venda dels xais i d'altre bestiar sobrant.

Podem arribar a considerar els camins ramaders, en el cas del Lluçanès, com a principals responsables del naixement i consolidació de diferents nuclis de població i d'una important indústria tèxtil llanera, que condicionarà el futur del territori per

a molts anys, caracteritzant-lo, també socialment, culturalment, econòmicament i políticament. Així, a la vora del camí, han nascut les localitats de Santa Eulàlia de Puig-oriol, Santa Creu de Joglars, el Carrer de Beulaigua, a Sant Martí d'Albars, el Carrer de Sant Adjutori, a Olost, El Carrer de la Ruixeda a Oristà, el Carrer del Garró, a Sant Feliu Sasserra i el nucli de població de la Torre d'Oristà.

EL CAMÍ DEL PENEDÈS A LA Cerdanya

El camí que passa pel centre del Lluçanès és amb tota seguretat el que tingué major influència en el seu desenvolupament, donat que coincideix en molts trams amb el camí ral que anava de Barcelona a França, i de Ripoll a Manresa.

El pont vell d'Avinyó es pot considerar com el portal meridional d'entrada del Lluçanès, és la separació natural, que no política, entre el pla del Bages i el Lluçanès. Un cop passat el pont, el camí s'enfila per una forta pendent, fins al pla de l'Oliva, on encara es conserven les parets de pedra seca que, en temps llunyans, protegien els conreus de blat i vinyes dels ramats de muntanya, alhora que servien de guia als ramats transhumants. D'aquestes parets en queden uns quaranta metres en al tram del camí en el seu pas pel pla de cal Martí just a la sortida de l'empriu de Pla Moixons a Sant Feliu Sasserra, el qual s'allargassava fins a un quilòmetre passat aquest, es a dir, fins al pla de Gurrians. Eren

doncs uns dotze quilòmetres de camí emmurallat, en el tram del pont Vell d'Avinyó a Sant Feliu Sasserra. La resta del camí ramader era marcat en tot el seu recorregut per un seguit de termes que en delimitaven l'amplada.

Els ramats en el seu anar i venir de les pastures estacionals de marina a muntanya, havien de fer uns desplaçaments d'entre 100 i 140 quilòmetres. En aquest recorregut hi solien esmerçar de quinze a vint dies. Per satisfer els serveis mínims indispensables per poder cobrir el trajecte, especialment la pernocta i el proveïment dels pastors, no sempre podien disposar dels hostals, ja que el moviment de transhumants i traguiners a la zona era tan important que a la primavera i la tardor els hostals no podien satisfer la demanda existent. Aquest moviment de persones o bestiar també va propiciar el naixement de nuclis de població.

Els camins ramaders solien passar prop de les grans masies o de les masoveries bastides a peu de camí, de manera que moltes d'aquestes cases varen començar a atendre les necessitats més peremptòries dels pastors i dels ramats de muntanya i per això es coneixien com a cases de parada i acolliment. Aquesta funció estava sotmesa a un seguit de pactes, primer de forma espontània i després de forma establerta. Així, la casa havia de proporcionar aixopluc i menjar a pastors i gossos, i sal a les ovelles. Si a la masia tenien llit disponible, el pastor en podia fer ús. Els pastors però, gairebé sempre dormien al costat del gos i el ramat.

Ni tan sols de nit deixaven les ovelles. El menjar que rebien de la casa sempre el pagaven, tant si menjaven a taula junt amb la família de la casa, com si els proveïen el sarró i la botella, i el gos també menjava del que li subministraven a la mateixa casa. La sal de les ovelles, també la pagaven.

Les ovelles satisfieien el dret de dormir aixoplugades al corral mitjançant els fems que deixaven dintre el tancat, donat que la corralada era un dels millors adobs per als conreus.

Si un pastor queia malat podia estar-se fins a tres dies a la casa, ell i les ovelles. Aquest temps es considerava suficient per restablir-se d'un grip o de qualsevol altra indisposició. En això també hi contribuïen en gran manera la gent de la casa, tot fent-li les potingues i altres remeis casolans per tal de retornar-li el bon estat de salut.

Si durant els tres dies esmentats arribava un altre ramat i no quedava lloc per dormir, aquest últim havia de seguir el camí fins a la propera casa de parada. Però si passat el termini dels tres dies que marcaven les normes, i arribava un altre ramat, aquest últim tenia el dret de quedar-se i el pastor malalt havia de cedir-li el lloc, encara que no estigués curat del tot.

Els emprius, que són els espais on poden descansar i fins i tot dormir els ramats, són terrenys públics d'ús privat del qual ningú se'n pot apropiari, que s'intercalen entre les cases de parada, donat que

eren un complement d'aquestes. Els emprius gaudien dels mateixos drets i normes que les cases de parada. Aquest terreny —empriu, remòlta, returada o pleta, que són mots sinònims— no és propietat de la finca i, encara que actualment els ramats transhumants i traginers no en facin ús, aquest lloc segueix sent de propietat pública, segons la llei 3/1995 de 23 de març, que referma aquests drets que ja estaven emparats per lleis anteriors. Pel que fa als traginers, també hi podien passar la nit, així com el temps suficient per penjar el morlet als animals que tiraven dels carruatges, i anar fins al poble a omplir les alforges mentre els animals descansaven.

Al Lluçanès, l'empriu de Pla de Moixons, a Sant Feliu Sasserra, era molt concorregut, ja que en aquest punt s'hi ajuntaven camins que amb tota seguretat foren dels que més van influir en la configuració de la comarca: camí ramader, camí de Sallent a Oristà-Muntanyola-Vic, el camí de França, el de Ripoll-Manresa, la carretera de Solsona coneguda popularment com la ruta de la sal, ja que era el camí per on passaven els traginers que transportaven la sal de Cardona a Vic.

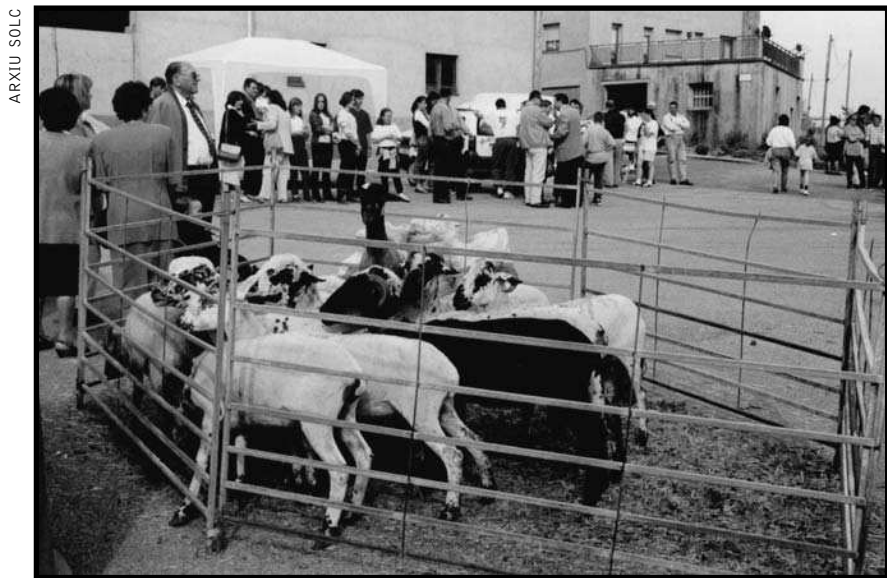
EL PAPER CENTRAL DE SANTA CREU DE JOGLARS

Santa Creu de Joglars és un nucli de població del terme municipal d'Olost, situat al centre geogràfic de la comarca, en l'encreuament dels

principals camins que travessen el territori, punt de coincidència de diferents ramats. Encara avui hi ha persones que diuen recordar haver vist fins a sis ramats fent parada a la casa Gran i el seu entorn. Al costat, s'hi conserva la bassa d'abeurada del bestiar que passava per aquest lloc, on es creuaven el camí ramader del Penedès a la Cerdanya, el camí ramader de les valls del Cadí al Maresme, el camí ral de França, el camí ral de Vic a Berga i el camí de Ripoll a Manresa-Montserrat —d'aquest últim s'han trobat referències a l'arxiu de la corona d'Aragó. L'any 2000, l'associació Solc, música i tradició al Lluçanès, a través del Grup de Treball de Transhumància i de la comissió organitzadora de la Fira de Santa Creu, hi va instal·lar un pedró com a referència del punt de trobada dels principals camins ramaders al Lluçanès.

Aquest petit nucli de població era el melic de la comarca i, atesa aquesta centralitat i bona comunicació, l'església de Santa Creu era el punt de reunió del Consell de jurats o prohoms del Lluçanès, en el període en què la major part del Lluçanès es coordinava a través de la sotsvegueria, una institució abolida pel Decret de Nova Planta. En aquestes reunions també es dictaven resolucions que afectaven la transhumància, com la de demanar a l'intendent general del Principat de Catalunya i de la ciutat de Barcelona, la quantitat de sal necessària per proveir els ramats transhumants en el seu pas per la comarca, tal com es recull en el A.H.M. (Fons documental de la sotsvegeria del Lluçanès). També s'hi celebrava, el dia tres de maig, una de les fires més importants de la contrada, recuperada l'any 1998, de la mà de la comissió de veïns del poble, en el marc del cicle Solc, música i tradició al Lluçanès.

Aquests camins que servien de pas als ramats transhumants, també els feien servir els traginers, comerciants, negociants i gent d'oficis que des dels Pirineus, la Cerdanya, el Conflent i el Rosselló es desplaçaven a les planes de l'interior i de vora mar, cercant noves formes de vida. Aquest moviment de persones i bestiar és la viva mostra que el Lluçanès fou una terra de pas obert i d'acolliment de persones i costums que venien dels Pirineus i de més

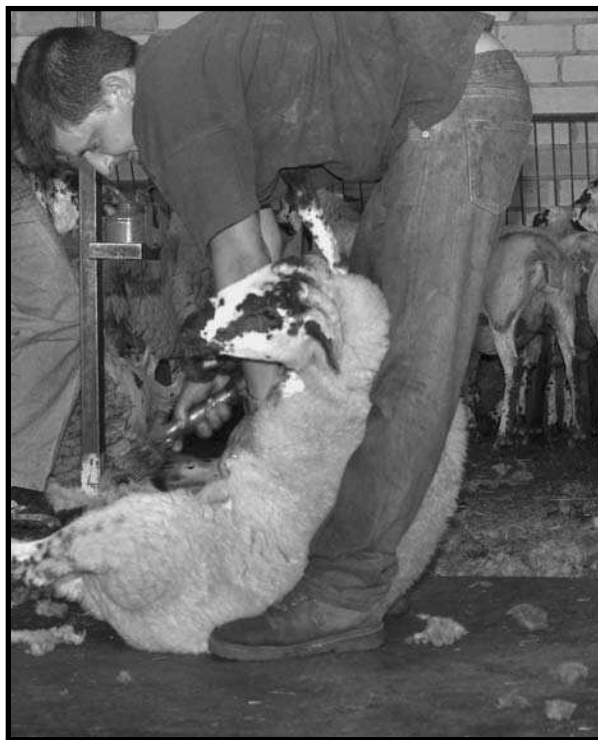
Fira a Santa Creu de Joglars.

enllà, i va propiciar el naixement de tot un seguit d'hostals a peu de camí. A la primavera, quan pujaven els ramats de marina a muntanya aprofitaven la seva estada a la comarca per tondre les ovelles. Aquesta activitat és la que va incentivar la creació d'un important ventall d'oficis relacionats amb la llana, com les colles de tonedors, paraires, filadors, teixidors, sastres i els comerciants de teixits de llana. Aquest incipient moviment comercial i industrial es va convertir en un llaminer i seductor reclam perquè gent d'altres contrades, vingués a viure i treballar a la comarca, sobretot de l'Estat francès, deixant una forta empremta tant a nivell econòmic com cultural.

Un d'entre els molts rastres deixats per persones vingudes de la banda de tramuntana, el trobem encara ben viu a la meitat sud de la comarca. En temps reculats, les poblacions de Sant Feliu Sasserra, Oristà i altres nuclis de població vivien del conreu de la vinya. Les parets de pedra seca que servien per evitar que la pluja s'endugués la terra de les feixes, eren construïdes per persones vingudes de la Cerdanya. Els cerdans eren especialistes en la pedra seca, tant dels murs com de les barraques que servien d'aixopluc als vinyataires. Encara avui trobem persones que en la seva joventut havien conreat vinya i quan parlen de les barraques que feien servir per resguardar-se dels temporals encara ara en diuen barraques i parets cerdanes.

LA INDÚSTRIA TÈXTEL

Un altre dels aspectes que cal considerar és la importància de la transhumància al Lluçanès com a motor preindustrial. Així, els ramats transhumants aprofitaven la situació geogràfica de la comarca i els diferents microclimes que permeten pasturar el sotabosc durant tot l'any, facilitant l'estada dels que havien de sortir de les pastures hivernals del Penedès quan llauraven i podaven les vinyes, i això els permetia fer llargues estades a la comarca, i aprofitaven per fer la tosa de les ovelles. La tosa generava una gran quantitat de llana, que els pastors no es podien endur en el llarg camí que feien a

QUETA BUXXO

Tonedors a Olost.

peu, de manera que la venien als comerciants llaners de la comarca. Aquests la destinaven a la indústria tèxtil local, atès que era més rendible treure el teixit manufacturat que la llana bruta. Així va començar la indústria tèxtil al Lluçanès: de la tosa de les ovelles fins a la sastreria, dins una mateixa comarca.

En l'estructura d'una família de pagès, cadascú assumia una part de les feines derivades de la indústria llanera. Les dones es dedicaven bàsicament a filar la llana, mentre el pagès i els seus fills constituïen la mà d'obra més directa en l'elaboració del teixit. La condició econòmica dels pagesos era molt modesta i fins i tot precària, ja que la seva subsistència depenia de la terra i aquesta no donava prou fruit tot l'any com per abastar el sosteniment de la família. Per això el pagès va esdevenir el primer teixidor, per tal d'obtenir una font d'ingressos addicional.

Aquesta primera indústria era totalment casolana. La fabricació del teixit era artesanal, a les acaballes del segle XVI i començament del XVII, la indústria llanera es concentrava als pobles de la comarca, on esdevenia l'activitat més important, desencadenant així un sistema econòmic en evolució, tot i que per als treballadors no deixava de ser una economia de subsistència.

L'expansió de la indústria tèxtil va ser molt forta fins a la segona meitat del segle XVII, època en la

qual, a causa de les guerres, la pesta i altres dificultats comercials, va caure en decadència fins al segle XVIII, quan començà a recuperar-se de nou. Al Lluçanès, va ser entre els anys 1761 i 1780, quan la indústria tèxtil va aconseguir la màxima esplendor: aquesta producció es basava en el teixit d'estamenyes, cordellats, mitges, faixes i cintes, que exportaven amb matxos d'abast fins a l'Aragó i Castella. Durant aquest segle la producció llanera fou potenciada per l'estat borbònic, fins al punt que els fabricants de llana estaven exempts de l'obligació d'alimentar la tropa de l'exèrcit i de pagar impostos. Així s'explica al llibre *Teixir i traginar*, de Josep Albert Planes, editat l'any 1997 pel Centre d'Estudis del Lluçanès. També els nois que feien de pastors o treballaven a les fàbriques de teixits de llana quedaven alliberats de fer el servei militar. Aquests privilegis atorgats per les autoritats borbòniques foren concedits al Lluçanès i a la comarca riojana de Los Cameros, ja que ambdues comarques eren importants productores de teixits de llana.

Amb tot aquest moviment agrícola, ramader i industrial, calia crear espais on poder intercanviar idees, comprar i vendre, llogar, emparaular, etcètera, i així van néixer les fires arran de camí, de les quals el Lluçanès en té un bon reguitzell. Les més antigues i importants que es

coneixen són les de Sant Feliu Sasserra, els dies 1 de maig i 1 de novembre; la de Santa Creu de Joglars, el dia 3 de maig; la de l'Hostal del Vilar, a Sant Agustí de Lluçanès, el dia de Sant Miquel, 28 de setembre; la d'Olost, el dia 6 de novembre; les de Prats de Lluçanès, per Santa Llúcia, al desembre, i Sant Jaume, al juliol, i les d'Alpens, el 25 de març, el tercer diumenge de maig i el dia 3 de novembre. Algunes han sobreviscut, altres s'han recuperat i altres han ben desaparegut. Les que es fan, tenen poc a veure amb el sentit originari de la fira, i avui han esdevingut altres coses amb altres finalitats.

Un exemple del paper de les fires i la seva relació amb l'activitat ramadera i transhumant, el tenim en la ja desapareguda fira d'Alpens del 25 de març, coneguda també com la fira de la Mare de Déu de març i documentada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, en un text del 1734. Era una fira on hi feien cap molts forasters, trobant-s'hi pastors, gallorsans, segadors, comerciants de teixits de llana, negociants de bestiar, caps de colla de segadors, així com bestiar –burros, gossos...

Aquest dia, els qui tenien petits ramats d'ovelles acudien a Alpens, lloc on també feien acte de presència els representants de la gallorsa, que era el nom que es donava a la pastura comunal d'alta muntanya, el representat de la qual era conegut com el gallorsà. Segons explicava el ja desaparegut pastor Llorenç del Puig, «els propietaris del ramats acudien a la fira, on també hi eren presents els arrendadors de les diverses muntanyes; cada muntanya tenia el seu gallorsà i aquest anava acompanyat del majoral de la muntanya corresponent. Quan el majoral considerava que el nombre d'ovelles ja era suficient per l'extensió de pastura de la muntanya que ell dirigia, el gallorsà ja no podia contractar més caps de bestiar. Ajustat el preu i tancat el tracte, el dia assenyalat per pujar les ovelles a muntanya, el propietari les portava al lloc convingut. Els amos lliuraven el bestiar i el gallorsà les prenia i es feia responsable d'aquests ramats durant la temporada de pastura d'estiu, cal dir que aquest disposava dels seus propis pastors i gossos».

El Lluçanès i la transhumància, dues vides paral·leles.

EL GRUP DE TREBALL DE TRANSHUMÀNCIA DE SOLC

L'any 1994, l'associació Solc, música i tradició al Lluçanès, organitzadora del cicle de música i cultura del mateix nom, va impulsar la iniciativa anual d'organitzar una ruta a peu des del Lluçanès al Berguedà seguint els camins i l'esperit de la transhumància.

La dimensió del treball derivat de l'estudi de l'activitat transhumant i de la recuperació dels vells camins ramaders, va portar a la formació del Grup de Treball de Transhumància de Solc (GTTS), que va inaugurar les actuacions públiques amb la convocatòria i organització de la Primera Jornada sobre la Transhumància a Catalunya, celebrada a Santa Eulàlia de Puig-oriol el 27 de setembre de 1997.

La jornada va facilitar la trobada entre ramaders transhumants i entitats o persones interessades amb el tema, amb un ressò suficient com per poder-se repetir anualment en altres contrades del país (a Terrassa el 21 de novembre de 1998 i a Santa Margarida i els Monjos el 16 d'octubre de 1999).

Des d'aleshores, el GTTS ha desenvolupat altres iniciatives, com ara jornades reivindicatives del dret de pas, propostes d'activitats i jornades, ha fixat el «Punt de trobada» dels camins ramaders del Lluçanès a Santa Creu de Joglars, ha col·laborat en l'elaboració del conveni de treball amb el Consorci del Lluçanès per a la senyalització dels camins principals de la comarca del Lluçanès, i en la pròpia feina de senyalització i en les jornades de presentació de les rutes ja senyalitzades, ha promogut la col·lecció de Quaderns de Transhumància, de la qual se'n porten editats quatre números, ha col·laborat en l'organització d'activitats sobre pastors i transhumància en la fira de Santa Creu de Joglars, ha col·laborat en el muntatge de l'exposició de pastors del Lluçanès, de Montserrat Rocabosch, i ha editat el primer mapa comarcal de camins ramaders, amb el suport del Direcció General de Medi Natural del Departament de Medi Ambient i Habitatge de la Generalitat de Catalunya, que ha representat la concreció de més de 10 anys de feina i de més de 300 quilòmetres de camins inventariats al Lluçanès.

El GTTS ha esdevingut un element de referència essencial de la tasca global de Solc, música i Tradició al Lluçanès, i els seus impulsors, Josep Coromines i Josep Salvans, d'Olost, i Jordi Torres, de Sant Feliu Sasserra, amb la col·laboració de moltes altres persones, han permès que avui, el Lluçanès sigui un espai reconegut per la seva vinculació amb la transhumància.

Avui disposa d'una pàgina web on es van recollint les diferents informacions de la seva tasca: www.solclluçanes.cat/trans

Presentació del mapa dels camins ramaders del Lluçanès (2008).

Inauguració del punt de trobada dels camins ramaders del Lluçanès (2000).